BUXORO AMIRLIGIDA YER VA YERGA BO‘LGAN MUNOSABAT

Egamova Sevinch
Farg‘ona Davlat Universiteti tarix mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Buxoro amirligida mavjud bo‘lgan yer egaligi tizimi, yerlarning turlari hamda aholining yerga bo‘lgan munosabati yoritilgan. Shuningdek, davlat yerlari, vaqf yerlari va xususiy mulk yerlari haqida ma’lumot berilib, dehqonlar hamda yer egalari o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tahlil qilingan. Yer soliqlari, sug‘orish tizimi va agrar siyosatning amirlik ijtimoiy-iqtisodiy hayotidagi o‘rni ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Buxoro amirligi, yer egaligi, vaqf yerlari, mulk yerlari, davlat yerlari, dehqonchilik, soliq tizimi, agrar munosabatlar, sug‘orish tizimi, ijtimoiy-iqtisodiy hayot.

Аннотация: В данной статье рассматриваются земельные отношения в Бухарском эмирате, формы землевладения и отношение населения к земле. Освещаются государственные, вакуфные и частные земли, а также экономические отношения между землевладельцами и крестьянами. Анализируется роль земельного налогообложения, ирригационной системы и аграрной политики в социально-экономической жизни эмирата.

Ключевые слова: Бухарский эмират, землевладение, вакуфные земли, частные земли, государственные земли, земледелие, налоговая система, аграрные отношения, ирригация, социально-экономическая жизнь.

Annotation: This article examines land ownership and land relations in the Bukhara Emirate. It discusses the types of land ownership, including state lands, waqf lands, and private properties, as well as the economic relations between landlords and peasants. The article also analyzes the role of taxation, irrigation systems, and agrarian policy in the socio-economic life of the emirate.

Keywords: Bukhara Emirate, land ownership, waqf lands, private lands, state lands, agriculture, taxation system, agrarian relations, irrigation system, socio-economic life.

Kirish. Buxoro amirligi Markaziy Osiyo tarixida muhim o‘rin egallagan yirik davlatlardan biri hisoblanadi. Ushbu davlatning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotida yer munosabatlari alohida ahamiyat kasb etgan. Chunki amirlik iqtisodiyotining asosiy qismi dehqonchilik va chorvachilikka tayangan bo‘lib, yer asosiy ishlab chiqarish vositasi sifatida qadrlangan. Aholining katta qismi qishloqlarda yashab, yer bilan bog‘liq faoliyat orqali kun kechirgan. Shu sababli yerga egalik qilish, undan foydalanish tartibi va yer soliqlari davlat boshqaruvi hamda jamiyat taraqqiyotida muhim rol o‘ynagan.

Buxoro amirligida yer egaligining turli shakllari mavjud bo‘lib, ular davlat yerlari, vaqf yerlari va xususiy mulk yerlari ko‘rinishida namoyon bo‘lgan. Har bir yer turi o‘zining iqtisodiy va huquqiy xususiyatlariga ega edi. Yer munosabatlari orqali davlat xazinasi shakllantirilgan, diniy muassasalar faoliyati ta’minlangan hamda jamiyatdagi tabaqalanish jarayonlari kuchaygan. Ayniqsa, sug‘orishga asoslangan dehqonchilik tizimi yerning qiymatini yanada oshirgan. Shu bois suv manbalari va sug‘orish inshootlari ustidan nazorat ham muhim siyosiy masalaga aylangan. Buxoro amirligidagi agrar munosabatlarni o‘rganish o‘sha davr iqtisodiy hayotini, aholining turmush tarzini hamda ijtimoiy tengsizlik sabablarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Yer egaligi tizimi orqali amirlikdagi davlat boshqaruvi, soliq siyosati va iqtisodiy munosabatlarning o‘ziga xos jihatlari namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, XIX asr oxiri va XX asr

boshlarida tashqi iqtisodiy ta’sirlarning kuchayishi yer munosabatlarida ham sezilarli o‘zgarishlarni yuzaga keltirgan.

Buxoro amirligida mavjud bo‘lgan yer egaligi tizimi, yerga bo‘lgan munosabat va agrar munosabatlarning o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, maqolada yer turlari, soliq tizimi, dehqonlarning ahvoli hamda sug‘orish tizimining jamiyat hayotidagi o‘rni ilmiy jihatdan yoritiladi.

Natija va muhokama. Buxoro amirligida yer davlat iqtisodiyotining asosiy manbasi hisoblangan. Dehqonchilikning rivojlanishi va aholining asosiy qismi qishloq xo‘jaligi bilan shug‘ullangani sababli yerga egalik qilish jamiyatdagi mavqe va boylik mezoni sifatida qaralgan. Amirlikda yer egaligining bir necha shakllari mavjud bo‘lib, ular davlat yerlari, mulk yerlari, vaqf yerlari va jamoa yerlari tarzida shakllangan. Davlat yerlari amir xazinasiga tegishli bo‘lib, eng katta yer maydonlarini tashkil etgan. Ushbu yerlar “amlok yerlar” deb yuritilgan.{1} Davlat yerlari amir tomonidan beklarga, amaldorlarga yoki harbiy xizmat evaziga vaqtincha foydalanish uchun berilgan. Yerda ishlovchi dehqonlar hosilning ma’lum qismini soliq sifatida davlatga topshirishga majbur bo‘lganlar. Soliq miqdori yer unumdorligi va suv bilan ta’minlanish darajasiga qarab belgilangan.

Xususiy yer egaligi ham amirlikda muhim o‘rin tutgan. Bunday yerlar “mulk yerlar” deb atalib, ular boy savdogarlar, yirik amaldorlar, ruhoniylar va ayrim zodagonlar qo‘lida to‘plangan. Mulk yerlari avloddan-avlodga meros sifatida o‘tgan va egasi tomonidan sotilishi yoki hadya qilinishi mumkin bo‘lgan.{2} Oddiy dehqonlarning aksariyati esa yerga to‘liq egalik qilmagan, balki ijarachi yoki ulushdor sifatida faoliyat yuritgan. Vaqf yerlari diniy muassasalar tasarrufida bo‘lib, masjid, madrasa, xonaqoh va qabristonlar ehtiyoji uchun ajratilgan. Ushbu yerlarning daromadi diniy muassasalarning faoliyatini yuritishga sarflangan. Vaqf yerlari ko‘pincha soliqlardan ozod etilganligi sababli ruhoniylarning iqtisodiy mavqeini mustahkamlagan. Ayrim hollarda boy yer egalari o‘z mulklarini vaqf sifatida rasmiylashtirib, davlat soliqlaridan qochishga harakat qilganlar. Shuningdek, ayrim hududlarda jamoa yerlari ham mavjud bo‘lgan. Bu yerlar qishloq aholisi tomonidan umumiy foydalanilgan va asosan yaylov hamda suv manbalari sifatida xizmat qilgan. Jamoa yerlari ustidan nazorat mahalliy oqsoqollar yoki qishloq boshliqlari tomonidan amalga oshirilgan.

Buxoro amirligi hududining katta qismi qurg‘oqchil bo‘lgani sababli sug‘orish tizimi yer munosabatlarining asosiy omillaridan biri hisoblangan. Yerning qadri uning suv bilan ta’minlanishiga bog‘liq edi. Zarafshon, Qashqadaryo va Amudaryo havzalaridagi unumdor yerlar eng qimmat yerlar sanalgan. Ariqlar, kanallar va suv omborlarini qurish hamda ta’mirlash ishlari davlat nazorati ostida olib borilgan. Sug‘orish tizimida suvdan foydalanish qat’iy tartib asosida amalga oshirilgan. Suv taqsimoti ustidan nazorat qiluvchi maxsus mansabdorlar faoliyat yuritgan. Suv yetishmovchiligi yuzaga kelgan yillarda dehqonlar o‘rtasida nizolar kuchaygan. Suvga yaqin hududlarda yashovchi boy yer egalari ko‘pincha ustun mavqega ega bo‘lganlar. Buxoro amirligida yer munosabatlari hukmdorlarning siyosatiga qarab o‘zgarib borgan. Ayniqsa Mang‘itlar sulolasi davrida agrar tizim yanada shakllangan va markaziy hokimiyatning yer ustidan nazorati kuchaygan.

Amir Shohmurod davrida davlat boshqaruvida ayrim islohotlar amalga oshirilgan. U soliqlarni tartibga solishga va dehqonlar ahvolini yaxshilashga harakat qilgan. Ayrim nohaq soliqlar bekor qilingan bo‘lsa-da, yer egaligidagi tabaqalanish saqlanib qolgan. Shohmurod sug‘orish tizimini tiklash va yangi ariqlar qazishga e’tibor qaratgan. Bu esa dehqonchilik rivojiga ma’lum darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Amir Nasrullo davrida markaziy hokimiyat kuchaytirilib, yerlar ustidan nazorat yanada qat’iylashtirilgan. Davlat yerlari hisobidan amaldorlar va harbiylarga mukofot tarzida yerlar berilgan. Bu esa yirik yer egaligining kengayishiga sabab bo‘lgan. Oddiy dehqonlarning iqtisodiy ahvoli esa og‘irlashib borgan. Hosildan olinadigan soliqlar ko‘payib, majburiy mehnat shakllari saqlanib qolgan. Amir Muzaffar davrida Rossiya imperiyasining iqtisodiy ta’siri kuchaya boshladi. Paxta yetishtirishga

talab oshgani sababli ayrim hududlarda paxta maydonlari kengaytirildi. Natijada oziq-ovqat ekinlari qisqarib, qishloq xo‘jaligida biryoqlama rivojlanish yuzaga kelgan. Bu davrda boy yer egalari yanada kuchayib, oddiy dehqonlarning qaramligi ortgan.

Amir Abdulahad va Amir Olimxon davrida ham yer munosabatlarida katta o‘zgarishlar kuzatilmagan. Yerlarning asosiy qismi davlat va yirik mulkdorlar qo‘lida qolgan.{3} XX asr boshlariga kelib agrar munosabatlardagi tengsizliklar yanada kuchaydi. Soliqlarning og‘irligi va yer yetishmovchiligi natijasida qishloq aholisi orasida norozilik kuchayib borgan. Buxoro amirligida oddiy dehqonlar yerning haqiqiy egasi bo‘lmasalar ham, uni o‘z hayotining asosiy manbai sifatida qadrlaganlar.{4} Dehqon uchun yer oilani boqish, soliq to‘lash va jamiyatda yashab qolish vositasi edi. Shu sababli ular sug‘orish tizimini saqlash va yer unumdorligini oshirishga katta e’tibor berganlar.

Xulosa. Buxoro amirligida yer va yerga bo‘lgan munosabat davlatning iqtisodiy hamda ijtimoiy hayotida muhim o‘rin tutgan. Yer egaligining davlat, vaqf va xususiy shakllari mavjud bo‘lib, ular jamiyatdagi tabaqalanish jarayoniga kuchli ta’sir ko‘rsatgan. Sug‘orishga asoslangan dehqonchilik tizimi yerning ahamiyatini yanada oshirgan va suv manbalari ustidan nazorat muhim siyosiy masalaga aylangan. Amirlar davrida olib borilgan yer siyosati asosan davlat manfaatlarini mustahkamlashga qaratilgan bo‘lsa-da, oddiy dehqonlarning iqtisodiy ahvoli ko‘pincha og‘irligicha qolgan. Yirik yer egalari va amaldorlarning mavqei kuchayib, agrar munosabatlarda tengsizlik yuzaga kelgan. Shu bilan birga, Buxoro amirligidagi yer munosabatlari o‘sha davrning iqtisodiy taraqqiyoti, ijtimoiy tuzilishi va siyosiy boshqaruv tizimini o‘rganishda muhim tarixiy manba hisoblanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. Rashidov U. Rashidov O’. XX asr boshlarida Buxoro amirligidagi siyosiy va iqtisodiy jarayonlar. – Buxoro.: 2011.
2. Qilichev.F. Mang’it hukmdorlari davrida Buxoro. – Buxoro.: 2014.
3. Тошев.Х. XIX аср охири XX аср бошларида Зарафшон ўзбекларининг хўжалиги ва ижтимоий турмуши. –Тошкент.: ФАН. 1987.
4. Рахматов М. Манғитлар уруғи тарихидан. // Ўзбекистон тарихи ѐш тадқиқотчилар нигоҳида. –Тошкент.: Ўзбекистон, 2010.